

Соціологічне дослідження: суть, види, складові, методи, цілі

У рефераті розглянуто поняття соціологічного дослідження. Подано відомості про організацію соціологічних досліджень, методи збирання та аналізу соціологічної інформації

Сутність, види та складові соціологічних досліджень. Вивчаючи це питання, слід звернути увагу на те, що соціологічні дослідження - своєрідна відзнака соціологів, що виділяє їх серед представників інших соціальних та гуманітарних наук. Оволодіння соціологічними методами вимагає від дослідника ґрунтовної професійної підготовки не тільки з виключно соціологічних дисциплін, а також із соціальної філософії, психології, етнографії, але й, що зовсім особливо не просто для гуманітаріїв, потрібні певні знання математики, статистичних методів, інформатики і т. ін.

Що ж таке соціологічне дослідження? Це система логічно послідовних методологічних, методичних, організаційно-технічних процедур, яка передбачає отримання достовірних даних та фактів яро явища чи процеси, що вивчаються, для їх подальшого використання в соціальному управлінні.

Соціологічне дослідження містить у собі деякі елементи, що притаманні будь-якій науковій діяльності. По-перше, це об'єкт дослідження. У соціології об'єктом дослідження можуть, бути будь-які процеси та явища соціальної дійсності (демографічні, екологічні, економічні, соціальні, міжнаціональна, сімейно-побутові та ін.). По-друге, це суб'єкт дослідження (соціолог-дослідник або група соціологів). По-третє, як будь-яке інше дослідження, соціологічне спрямоване на досягнення певної мети і вирішення конкретних завдань. По-четверте, це засоби, що застосовуються в дослідженні (технічні й організаційні). По-п'яте, це результати дослідження, заради яких воно проводиться.

Основне завдання соціологічних досліджень - добування фактів про соціальну дійсність, її окремі явища, сторони. Соціальний факт - це певним чином фіксований, описаний фрагмент соціальної дійсності. Як же вибрати саме ті факти, які допоможуть знайти науково достовірну відповідь на запитання, що цікавлять дослідника, заохотять його до проведення дослідження? Для цього необхідно виокремити випадковий для явища, що вивчається, факт від невинуватих, сконцентрувавши свою увагу на регулярних, масових, інакше кажучи, - типових фактах. Саме для цього соціологічна наука розробила цілу систему наукових процедур. Ці процедури - результат глибоких теоретичних і багаторазових дослідницьких проробок - є надбанням наукової корпорації соціологів.

Соціологічне дослідження складається з трьох основних етапів: підготовчого (розробка програми дослідження), основного (проведення емпіричного дослідження), завершального (обробка й аналіз даних, формування висновків і рекомендацій). Кожний етап включає в себе ряд важливих процедур.

Залежно від складності й масштабності аналізу предмета виділяють три види соціологічного дослідження: розвідувальне (пілотажне), описове, аналітичне.

Найбільш простим видом є розвідувальне (пілотажне) дослідження. Воно будується на спрощеній програмі й охоплює невеликі сукупності, має стислий за обсягом інструментарій. Інструментарій - це методичні документи, за допомогою яких здійснюється збір первинної соціологічної Інформації (анкети, бланк-інтерв'ю, питальники, картки для фіксації результатів спостереження чи аналізу документів тощо).

Описове дослідження є більш складним видом соціологічного аналізу. Воно проводиться за розробленою програмою, на базі апробованого інструментарію і застосовується

відносно великої спільності людей (наприклад, колектив великого підприємства). Збір інформації тут може бути доповнений методами спостереження, аналізу документів.

Аналітичне дослідження - найбільш поглиблений вид соціологічного аналізу. Воно не тільки описує структурні елементи явища, що вивчається, але й з'ясовує його причини. Підготовка аналітичного дослідження вимагає значного часу, ретельно розробленої програми, інструментарію, попередньої уяви про об'єкт, який вивчається. За методами збору Інформації даний вид соціологічного дослідження носить комплексний характер. З гносеологічної точки зору соціологічне дослідження за об'єктом та процедурою є емпіричним, а за рівнем узагальнення воно може бути й емпіричним, і теоретичним.

Будь-яке дослідження починається з постановки проблеми. Проблема дослідження може бути заданою ззовні якимось замовником або викликана пізнавальним інтересом. Що ж таке проблема? Проблема - це завжди протиріччя між знаннями про потреби людей в якихось результативних практичних чи теоретичних діях та відсутністю знань про шляхи й засоби їх реалізації.

Вирішити проблему - значить отримати нове знання або побудувати теоретичну модель, яка б пояснювала те чи інше явище, виявити фактори, які б дозволили вплинути на розвиток явищ у бажаному напрямку.

Замовлення соціологу частіше за все формулюється у вигляді проблемної ситуації, звертається увага на Існування якоїсь соціальної суперечності або становиться питання про незадовільний стан справ у тій чи іншій сфері виробництва, управлінні тощо. Соціологу необхідно проблемну ситуацію сформулювати у вигляді проблеми, котру він буде досліджувати.

Після вибору виду соціологічного дослідження починається його підготовка. Даний етап передбачає розробку програми. Програма є обов'язковим вихідним документом будь-якого соціологічного дослідження, незалежно від того, чи є це дослідження теоретичним або прикладним. Програма, як правило, включає в себе наступні розділи:

- теоретичний (формулювання й обґрунтування проблеми, цілі, завдання, об'єкт та предмет дослідження, формулювання гіпотез);
- методичний (обґрунтування вибірки, обґрунтування методів збору даних, методів обробки й аналізу даних);
- організаційний (робочий план соціологічного дослідження, порядок дослідження підрозділів, розподіл людських та фінансових ресурсів і т. ін.).

Розглянемо більш детально кожний з цих розділів. Почнемо з теоретичного. Важливим елементом тут виступає формулювання й обґрунтування проблеми соціологічного дослідження. Соціальна проблема означає, як уже відмічалось, стан «знання про незнання» певних сторін, кількісних та якісних змін, причин, інших характеристик явища чи процесу. Зокрема це може бути, наприклад, незнання певною мірою причин кризових явищ у суспільстві, повільного переходу економіки до ринку або причин нинішнього рівня життя широких народних мас в Україні тощо. При цьому важливо не допускати постановки неактуальних проблем. Соціологічне дослідження повинно мати одну проблему. Інакше виникне зайва складність, знизиться якість результатів дослідження.

Не менш важливим елементом теоретичного розділу виступають цілі й завдання дослідження. Ціль дослідження визначає його теоретичну або прикладну орієнтацію. Якщо цілі дослідження нечітко визначені, то можуть виникнути труднощі при оцінці його результатів. Цілі дослідження можуть бути різними. Задачі дослідження являють собою змістовну, методичну й організаційну конкретизацію мети.

Ще один важливий елемент теоретичного розділу програми - визначення об'єкта та предмету соціологічного дослідження. Об'єктом є діяльність людей та умови, в яких вона

здійснюється, предметом прийнято вважати ту сторону об'єкта, яку планується безпосередньо вивчати. Одному і тому соціальному об'єкту можуть відповідати декілька різних предметів дослідження (наприклад, щодо студентів вищого навчального закладу предметами дослідження можуть бути навчально-пізнавальна, наукова, громадсько-політична діяльність студентської молоді, спілкування студентів, вільний час тощо).

Формулювання гіпотези - заключна частина теоретичної підготовки емпіричного соціологічного дослідження. Гіпотеза в соціологічному дослідженні - це науково обґрунтована уява про структуру соціальних об'єктів, характер елементів і зв'язків, які утворюють ці об'єкти, про механізм їх функціонування й розвитку. Наукова гіпотеза може бути сформульована тільки в результаті попереднього аналізу досліджуваного об'єкта з урахуванням різноманітних соціальних фактів.

Гіпотези - це відправні моменти для дослідження, від них у прямій залежності знаходяться подальші етапи емпіричного соціологічного дослідження. Слід підкреслити, що формулювання гіпотез - це не марні теоретичні вправи, а розробка логічних вузлових моментів для збору й аналізу емпіричних даних. Якщо дослідником були сформульовані гіпотези, то емпіричні дані використовуються для їх перевірки, підтвердження або спростування. Якщо ж гіпотез з самого початку не було, то різко падає науковий рівень соціологічного дослідження, а його результати й узагальнення зводяться до опису процентних показників тих чи інших індикаторів і до досить простих рекомендацій. Відповідно до висунутих гіпотез обирається конкретний інструментарій дослідження, формуються запитання. Важливо, щоб усі гіпотези мали необхідний інструмент для свого вирішення.

Поряд із теоретичним велике значення в дослідженні має методичний розділ програми, котрий включає в себе обґрунтування вибірки, обґрунтування методів збору даних, методи обробки й аналізу даних. Центральне значення в цьому розділі займає питання відбору одиниць аналізу. Об'єкт соціологічного дослідження може бути великим (тисячі, десятки, сотні тисяч людей; населення міста, регіону, працівники підприємств, установ і т. ін.), тому, наприклад, опитати всіх фізично неможливо. За таких умов, коли нараховується 500 і більше чоловік, застосовується вибірковий метод.

Іноді, коли об'єкт дослідження порівняно невеликий і соціолог має сили і можливості його вивчити, він може досліджувати його цілком. Тоді, говорять соціологи, об'єкт дослідження тотожний генеральній сукупності. Генеральна сукупність - це сукупність усіх можливих соціальних об'єктів, яка належить вивченню у межах програми соціологічного дослідження.

Але часто складне дослідження неможливе або в ньому просто немає необхідності. А тому для вирішення завдань дослідження здійснюється вибірка. Вибірka або вторинна сукупність - це частина об'єктів генеральної сукупності, яка відібрана за допомогою спеціальних прийомів для отримання інформації про всю сукупність у цілому. Число одиниць спостереження, що складає вибірку сукупність, називається її обсягом (обсягом вибірки).

Існує ряд процедур здійснення вибірки. Дослідник повинен указати, скільки ступенів відбору застосовується у вибірці, яка одиниця відбору і теми відбору на кожному ступені; що виступає основою вибірки (список, картотека, карта); яка одиниця спостереження на останньому ступені вибірки тощо.

З питанням вибору методів вибірки органічно зв'язана процедура визначення об'єкта вибіркової сукупності та забезпечення її представництва. Це найбільш важливі питання

теорії вибірки. З одного боку, вибіркова сукупність повинна бути досить великою, щоб отримати на її основі достовірну інформацію. З другого - «економною», тобто оптимальною. Який же критерій оптимальності? Досвід свідчить, що для пробних опитувань достатня вибірка обсягом 100- 250 чол.

При масових опитуваннях (генеральна сукупність становить 5000 чол. і більше) обсягом вибіркової сукупності повинен становити 10% генеральної сукупності, але не більше 2-2,5 тис. чол. Це гарантує достатньо достовірні результати дослідження. Помилки вибірки, які інколи трапляються, бувають наслідком невірних вихідних статистичних даних про параметри контрольних ознак генеральної сукупності; недостатнього обсягу вибіркової сукупності, неправильного застосування способу відбору одиниць аналізу (наприклад, відбір із неправильно складеного списку, невдалий вибір місця, часу проведення опитування тощо).

Робочий план соціологічного дослідження впорядковує основні етапи дослідження згідно з його програмою, календарними строками проведення, матеріальними та людськими затратами, а також основні процедурні заходи, підбір і підготовку виконавців, характер і порядок роз'яснювальної роботи, передбачає розробку форм контролю за проведенням дослідження. Основними ланками робочого плану є: проба методик збору первинних даних (пілотажне, розвідувальне дослідження); польове обслідування (масовий збір даних на об'єкті); підготовка перших даних для обробки; обробка соціологічних даних (їх аналіз і інтерпретація), викладання результатів дослідження.

Допоміжні документи дослідження. Важливий елемент програми - інструкція анкетеру (інтерв'юеру). В ній коротко формулюються цілі, завдання соціологічного дослідження, основні процедури, які повинен здійснювати дослідник. Указуються місце і термін проведення опитування, коло осіб, з яким треба ввійти в контакт, характер опитування (анонімний, за списком і т.ін.), форма й зміст вступної бесіди з респондентами для роз'яснення цілі дослідження, порядок роботи анкетера в ході опитування, процедури, які він повинен виконувати із заповненими анкетами. Примітка містить відомості про адресата (кому і в якому вигляді здаються анкети).

Звіт - певна форма підведення підсумків соціологічного дослідження - містить опис усіх розділів програми дослідження. Звіт включає основні висновки, практичні рекомендації, оцінює соціальну та економічну ефективність від реалізації результатів дослідження. У додаток звіту входять усі методологічні та методичні документи соціологічного дослідження (програма, план, інструментарій, інструкції тощо), а також ті соціологічні дані (таблиці, графіки, індивідуальні думки), які не ввійшли у звіт при пошуку відповіді на основну гіпотезу. На основі звіту складається аналітична довідка в декілька сторінок.

Методи проведення соціологічних досліджень. При розгляді цього питання слід зазначити, що жоден з методів соціологічних досліджень не є універсальним, але має свої чітко визначені пізнавальні можливості. А тому не існує взагалі «добрих» чи «поганих» методів, є методи або адекватні або неадекватні поставленому дослідником завданню; надійність методу забезпечується не тільки його обґрунтованістю, але й дотриманням правил його застосування.

Найбільш економічним з точки зору затрат праці та аналіз документів. Він має й ряд інших переваг у порівнянні з іншими методами. Аналіз документів дозволяє оперативно отримувати фактографічні дані, наприклад про підприємство в цілому і його робітників та службовців. Ця інформація носить об'єктивний характер. Але при цьому не можна забувати про обмеження, які зв'язані з якістю такої інформації.

Документом у соціології є спеціально створений людиною предмет, призначений для передачі чи зберігання інформації. Документами є: письмові документи (державні архіви,

архіви організацій, особисті документи); іконографічні документи (твори образотворчого мистецтва - картини, гравюри, скульптури тощо); кіно-, відео-, фотодокументи; фонетичні документи (магнітофонні записи, грамплатівки).

Є два основних типи аналізу документів:

- традиційний (класичний);
- формалізований (контент-аналіз).

Традиційний метод аналізу - це різноманітні операції, спрямовані на інтерпретацію даних, що містяться в документі, з прийнятої соціологом певної точки зору - інтерпретацію з'ясування змісту документа. Слабкість такого аналізу в його суб'єктивності.

Щоб позбутись елементів суб'єктивізму традиційного аналізу, розроблені формалізовані (кількісні) методи аналізу документів (контент-аналіз). Суть цих методів полягає в тому, щоб знайти такі ознаки, риси, властивості документа (наприклад, частота вживання певних термінів), які б відображали істотні сторони його змісту. Тоді зміст документа робиться вимірюваним, над ним можна провести необхідні обчислювальні операції і результати аналізу можуть досягти певної об'єктивності. Водночас формалізований аналіз має свою обмеженість, яка полягає в тому, що не весь зміст документів можна виміряти за допомогою формальних показників. Об'єктом контент-аналізу є зміст газет, кінофільмів, теле- і радіопередач, публічних виступів, суспільних і особистих документів, інтерв'ю, відповіді на відкриті запитання анкет тощо.

Важливий метод соціологічного дослідження - **спостереження**. У соціологічному дослідженні під спостереженням мається на увазі метод збору первинних емпіричних даних, котрий полягає у свідомому, цілеспрямованому, систематизованому, безпосередньому сприйнятті й реєстрації соціальних фактів, які можна проконтролювати й перевірити. Головною перевагою безпосереднього спостереження є те, що воно дозволяє фіксувати події та елементи людської поведінки в момент їх здійснення, в той час як інші методи збору первинних даних базуються на попередніх або ретроспективних судженнях індивідів.

Спостереження як метод застосовується тоді, коли інформація, яка необхідна досліднику, не може бути отримана ніякими іншими способами. Так буває, якщо не хочуть чи не можуть детально описати послідовність своїх дій. Спостереження використовується як джерело інформації для побудови гіпотез, служить для перевірки даних, отриманих за допомогою інших методів.

Метод спостереження в соціології класифікується за такими принципами: за мірою формалізованості (структуралізоване й неструктуралізоване спостереження), залежно від ступеня участі дослідника в ситуації, що вивчається (включене та невключене), за місцем проведення, умовами організації спостереження (польове й лабораторне), за регулярністю проведення (систематичне й несистематичне спостереження) тощо.

Найбільш поширеним методом збору соціологічної інформації є опитування. Опитування передбачає, по-перше, усне чи письмове звернення дослідника до певної сукупності людей - респондентів із запитаннями, зміст яких репрезентує проблему, що вивчається, на рівні емпіричних індикаторів, по-друге, реєстрацію та статистичну обробку отриманих відповідей, а також їх теоретичну інтерпретацію. За формою й умовами спілкування соціолога з респондентом розрізняють письмові (анкетування) й усні (інтерв'ю) опитування, за місцем проживання, за місцем роботи і в цільових аудиторіях (глядачі в кінотеатрах, пацієнти в клініках і т. ін.), очні (особисті) й заочні (звернення з анкетною через газету, телебачення, по телефону), групові й індивідуальні і т. ін.

Найбільш поширений вид опитування - **анкетування**. Воно є груповим і індивідуальним. Групове опитування застосовується за місцем роботи або навчання. Один анкетер найбільш ефективно працює з 15-20 особами. При цьому досягається 100% повернення анкет, підтримуються взаємні стосунки між анкетерами й респондентами. При індивідуальному анкетуванні анкети розповсюджуються на робочих місцях чи за місцем проживання респондентів. Термін повернення анкет заздалегідь обговорюється.

Соціологічна анкета - це система запитань, об'єднаних єдиним дослідницьким задумом і спрямованих на з'ясування кількісно-якісних характеристик об'єкта і предмета аналізу. До анкети висувається ряд вимог, яких треба дотримуватись при їх конструюванні. Запитання соціологічних анкет повинні класифікуватися за змістом (про факти свідомості, поведінки, особу респондентів), за формою (відкриті й закриті, прямі й непрямі), за функціями (основні й неосновні) тощо.

Інтерв'ювання. Цей метод опитування зараз використовується рідше, ніж методи анкетування. Інтерв'ю беруть за місцем роботи, за місцем проживання. Розрізняють три види інтерв'ю: формалізоване, фокусоване, вільне.

Метод експертної оцінки. Для її проведення як методу збирання необхідних даних насамперед формується група добре поінформованих осіб, які відбираються за такими ознаками: професійний статус (посада, науковий ступінь і вчене звання, стаж роботи тощо); результати тестування (з урахуванням оцінки їхньої попередньої діяльності як експертів) та атестації їх колегами. Враховуються також громадська думка, імідж кожного у даній сфері суспільного життя. Основний робочий інструментарій експертних опитувань - анкети або бланк-інтерв'ю, опрацьовані за спеціальною програмою. Згідно з цим процедура одержання інформації може виглядати як анкетування чи інтерв'ювання експертів.

Соціальний експеримент як метод збирання соціологічної інформації. Для поглибленого аналітичного вивчення соціальної реальності в соціології використовують соціальний експеримент як метод збору інформації про чинники, які на неї впливають, результати та наслідки такого впливу. Це метод одержання інформації в умовах, які контролюються і керуються, тобто в експериментальній групі чи колективі, що вимагає створення відповідної експериментальної ситуації. Головне завдання експерименту полягає в тому, щоб, вибравши для експериментування ту чи іншу групу, впливати на неї певними факторами і стежити за зміною характеристик, які цікавлять дослідників для вирішення завдань управління суспільними процесами.

У суспільствознавстві відрізняють такі види дослідження:

- по-перше, соціологічні, економічні (господарські), педагогічні, правові, соціально-психологічні та інші експерименти;
- по-друге, реальні (натурні), тобто польові або лабораторні,
- по-третє, експерименти на моделях - математичних чи визначених за вибіркою, тобто модельні експерименти.

Соціометричний метод. Перед соціологами постають завдання, які пов'язані з вивченням соціальних і соціально-психологічних процесів у малих групах - бригадах, відділах, малих підприємствах, спеціальних командах тощо. При вивченні таких малих груп ефективно себе зарекомендували методи соціометрії. Термін «соціометрія» походить від сполучення коренів двох латинських слів: *soci* - товариш, співучасник, компаньйон і *metrum* - вимір. Соціометричний метод застосовується на рівні мікросоціології, тобто на стику соціології та соціальної психології і пов'язаний із вивченням міжособистих відносин у малих групах. Тому метод соціометричного опитування, в якому основним робочим інструментом є питання соціометричної анкети (тести), дозволяє глибше проникнути у стосунки всередині групи, визначити її лідера.

Висновок. Розглянувши основні соціологічні методи збирання інформації, можна зробити узагальнюючий висновок:

- По-перше, їх діапазон досить широкий і кожний із них характеризується тими чи іншими позитивами.
- По-друге, ефективному проведенню соціологічних досліджень сприяє раціональний вибір і комплексне поєднання певних методів, залучення фахівців різного профілю: соціологів, соціальних психологів, математиків, педагогів та інших спеціалістів.
- По-третє, доцільність застосування того чи іншого методу у даному дослідженні залежить від потенціалу методу, від змісту і завдань дослідження, ступеня опрацювання проблеми, людських, фінансових і економічних ресурсів, якими володіє дослідницький колектив.
- По-четверте, часто для збирання соціологічної інформації використовуються комбінації різних методів, що нерідко формує нові методи її збирання та аналізу, сприяє утворенню нових нетрадиційних способів отримання даних (наприклад, фокус-група, мозкова атака тощо).

Заключний етап емпіричного соціологічного дослідження зумовлює обробку, аналіз та інтерпретацію даних, отримання емпірично обґрунтованих узагальнень, висновків і рекомендацій. Залежно від методів отримання первинної інформації можливо застосування різних прийомів обробки й аналізу даних. Так, якщо соціолог певну частину інформації запозичує із документальних джерел, то він використовує два основних методи аналізу документів: неформалізований (традиційний) і формалізований (контент-аналіз).

Традиційний аналіз ґрунтується на сприйнятті, розумінні, осмисленні й інтерпретації змісту документів згідно з метою дослідження. Формалізований аналіз документальних джерел (контент-аналіз - аналіз змісту) розрахований на запозичення соціологічної інформації з великих масивів документальних джерел, які недоступні традиційному аналізу. Він базується на виявленні деяких кількісних статистичних характеристик текстів (або повідомлень).

Завершується емпіричне соціологічне дослідження формулюванням висновків, пропозицій та рекомендацій, які повинні носити конкретний, реалістичний характер, мати необхідні обґрунтування в матеріалах дослідження, підтверджуватися документальними й статистичними даними.

Література

1. Гречихин В. Г. Лекции по методике и технике социологического исследования.-М., 1988.
2. Здравомыслов А. Г. Методология и процедура социологических исследований.-М., 1969.
3. Как провести социологическое исследование? В помощь идеологическому активу / Под ред. М. К. Горшкова и Ф. Э. Шереги. - М., 1990.
4. Рабочая книга социолога. 2-е изд. - М., 1983.
5. Ядов В. А. Социологические исследования: методология, программа, методы.-М., 1987.

02.12.2010

<http://politics.ellib.org.ua/pages-12127.html>

- [Соціологічне дослідження](#)
- [§ 3. Програма соціологічного дослідження](#)
- [Тема 4. Організація соціологічних досліджень, методи збирання та аналізу соціологічної інформації](#)
- [Розділ 10. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ](#)

У ЧОМУ ПОЛЯГАЮТЬ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІОЛОГІЧНИХ МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ?

Соціологія, що виникла межі кількох наукових напрямків, для вивчення і пояснення різних соціальних фактів використовує як свої дослідницькі методи, так і методи інших наук. Як і будь-яка "самостійна" наука, соціологія має також і свою специфіку і свої власні методи дослідження. Однією з основних особливостей соціологічної науки є тісний взаємозв'язок теоретичних і емпіричних досліджень. Соціальні факти, отримані емпіричними методами, служать основою для теоретичного аналізу і теоретичних висновків в соціологічних дослідженнях.

Соціологічні дослідження проводяться в конкретному соціальному середовищі і спрямовані на пошук реально існуючих соціальних фактів за принципом "тут і зараз". Соціологія — наука конкретна, і кожне дослідження є по-своєму унікальним, що, звичайно ж, не виключає деяких теоретичних узагальнень. Іншою особливістю соціологічного пізнання є те, що для отримання необхідних соціальних фактів дослідник проникає безпосередньо в ту чи іншу соціальну реальність. Наприклад, анкетне опитування передбачає роздачу кожному конкретному респондентові анкет. Соціологія вивчає і аналізує різноманітні соціальні процеси і явища, різні сфери життєдіяльності суспільства (економічну, політичну, духовну та ін.) з точки зору інтересів і потреб людей, їх очікувань, сподівань і настроїв. Соціологія також досліджує окремі соціальні процеси, соціальні спільноти людей з точки зору їх зв'язків з функціонуванням усього суспільства як цілісної системи.

Соціологічне дослідження являє собою один з основних способів розвитку соціологічного знання. Емпіричне вивчення соціальних явищ почалося з середини XVII століття. Проте характер інституціоналізованої діяльності воно набуло тільки в 20—30-ті роки XX століття. Зараз це високо специфічний вид професійної наукової діяльності.

Виділяють два типи соціологічних досліджень: теоретико-прикладні, направлені на розробку нових підходів і більш поглиблене вивчення певних соціальних проблем, і прикладні, орієнтовані на практичне розв'язання конкретних проблем.

Соціологічне дослідження включає чотири основні етапи:

розробка теоретичної концепції і програми дослідження;

польовий період (збір первинних даних і їхня підготовка для обробки);

обробка і аналіз даних;

підсумкові звіти і публікації.

Розробка програми — дуже важливий етап, який значною мірою визначає успіх всього дослідження. В програмі формулюється проблема дослідження, його цілі і завдання, визначається об'єкт (соціальна група — носій досліджуваної соціальної проблеми) і предмет (ті характеристики, в яких виявляється проблема) дослідження. Наприклад, досліджуючи проблему профорієнтації молоді, соціологи як об'єкт дослідження виділяють молодь, як предмет — її якості, які впливають на вибір професії.

Формулюється гіпотеза дослідження, тобто гадане пояснення досліджуваної проблеми, яке потрібно підтвердити або спростувати в ході дослідження. Спільність, яка вивчається в даному дослідженні, називається генеральною сукупністю (вся молодь, або сільська молодь, або міська молодь і т.п.). Проте вся генеральна сукупність звичайно не досліджується. Та частина генеральної сукупності, яка безпосередньо охоплюється даним дослідженням, називається вибіркою.

По отриманих на вибірці даним висновки розповсюджуються на всю генеральну сукупність. Тому вибірка повинна бути репрезентативною, тобто склад вибірки по виділених параметрах повинен наближатися до відповідних пропорцій в генеральній сукупності. Міра подібності (або ступінь відхилення) називається помилкою вибірки. Надійною вважається вибірка з помилкою в 3—5%. Існують спеціальні коефіцієнти для розрахунку об'єму вибірки залежно від допустимого рівня помилки. Тепер необхідно перейти від теоретичної моделі об'єкта дослідження до моделі емпіричної, тобто "розкласти" теоретичні поняття на емпіричні індикатори — такі характеристики, які можуть бути зміряні. Тут дуже важливо знайти точки зіткнення теоретичних понять з реальними соціальними процесами і явищами. Пошук емпіричних значень теоретичних понять — складна процедура, в ході якої можна "втратити" важливі характеристики об'єкта.

Наступний крок — перетворення емпіричної системи в числову, тобто пошук способів кількісного (числового) виразу і вимірювання якісних ознак і їхніх взаємозв'язків. Для вирішення цього завдання конструюються спеціальні одиниці вимірювання, будуються шкали і т.д. Коли проведені ці операції і розроблений інструментарій дослідження, проводять його перевірку на невеликій кількості респондентів (опитуваних) — так зване дослідження пілотажу. Тільки після цього настає другий — польовий етап соціологічного дослідження, тобто робота на основному масиві.

Використовуються наступні основні методи збору даних: спостереження (включене і невключене); аналіз документів (один з основних методів — контент - аналіз, тобто аналіз смислової завантаженості текстів); опитування (анкети і інтерв'ю); тести.

В обробці даних, отриманих в результаті соціологічного дослідження, використовуються численні методики — від найпростіших методів первинної обробки (таких, як класифікація і емпірична типологізація) до найскладніших математичних методів обробки, що дозволяють побудувати моделі багатовимірної залежності різних характеристик досліджуваного об'єкта. Існують спеціальні комп'ютерні програми, які роблять ці методи достатньо доступними (SPSS).

Двом основним методологічним підходам, існуючим в соціології відповідають два основні типи соціологічних досліджень, які умовно позначаються як "кількісні" і "якісні".

В руслі соціології соціоцентристської орієнтації проводяться традиційні "кількісні" дослідження, орієнтовані на вивчення масових, соціально-статистичних явищ і процесів. В них все індивідуальне відсівається як випадкове. Такі дослідження надійні в стабільних суспільствах, де соціальні тенденції стійкі і довготривалі. Не випадково розквіт "кількісної" соціології припадає саме на такі періоди.

В переломні, нестабільні періоди суспільного розвитку потрібні більш гнучкі підходи, які здатні уловити нові соціальні тенденції, що формуються, що тільки виникають. В таких ситуаціях більш ефективним виявляється "якісне" дослідження, яке, відповідно до установок гуманістичної людиноцентристської методології, орієнтовано саме на індивіда, його суб'єктивне сприйняття мінливої реальності і вироблення нової життєвої стратегії. Це "інша" методологія соціологічного дослідження. Вона істотно відрізняється від стратегій і процедур "кількісної" соціології, оскільки базується на іншій логіці на всіх стадіях наукового пошуку: від теоретичної установки дослідника, фокусу його інтересу до процедури збору і інтерпретації даних.

Головна відмінність загальної стратегії якісного дослідження полягає у відкритому, пошуковому, неструктурованому підході до проблемної ситуації; в багатовимірному дослідженні об'єкта на основі відсутності попередньої схеми, що багато що залишає "за дужками" дослідження, особливо нові аспекти досліджуваної проблеми: тут теоретична концепція формулюється не на початку дослідження, а "на виході"; в природному вивченні об'єкта в природних для нього умовах з використанням гнучкого, не формалізованого інструментарію (нарративні (оповідні) інтерв'ю, фокус-групове дослідження і т.п.).

Сучасна соціологія все більш широко використовує "якісні" методи і види дослідження, такі як дослідження окремих спільнот (кейс-стаді), важкодоступних для аналізу іншими методами, таких як злочинні угруповання, соціальні еліти, релігійні секти і т.п.; етнографічні дослідження різних унікальних культурних груп, такі як козацтво, селянство і т.п.; історичні дослідження — сім'ї, історії життя людини і т.д. Проте в крупних соціологічних дослідженнях методи "кількісної" і "якісної" соціології звичайно використовуються спільно в різних комбінаціях або паралельно.

Методи соціологічного прогнозування

З огляду на джерела інформації про майбутнє існують три основні способи вироблення соціальних прогнозів. Перший — опитування населення й експертів. Особливо велике значення мають оцінки експертів — фахівців, готових більш-менш об'єктивно і професійно оцінювати стан і перспективи певного явища або процесу. Другий спосіб — екстраполяція в майбутнє тенденцій, закономірностей яких в минулому і в певний конкретний час добре відомі. При цьому широко використовують можливості математики й обчислювальної техніки. І, нарешті, моделювання стану об'єкта на момент його дослідження у вигляді, сприятливому для прогностичних висновків, побудова пошукових і нормативних моделей з урахуванням імовірних і бажаних змін прогнозованого явища.

Існують різноманітні методи, процедури і прийоми прогнозування. Найчастіше використовують у соціальному прогнозуванні:

- опитування експертів;
- опитування населення;
- моделювання;
- прогнозний сценарій.

Специфічним методом соціального прогнозування, який майже не застосовується в інших галузях прогнозування, є опитування населення. Математичні ж методи через велику складність об'єктів соціального прогнозування використовують досить обмежено. Особливо цінними є експертні оцінки.

Методи опитування експертів

Методи опитування експертів увійшли в практику наприкінці 60-х років ХХ ст., коли була виявлена обмеженість застосування екстраполяції та моделювання в соціальному прогнозуванні, особливо щодо складних соціальних процесів, які розвиваються в нелінійній формі.

Надійність прогнозів підвищує колективне опитування експертів. Якщо на індивідуальні експертні оцінки впливає суб'єктивізм експерта, його конкретний досвід, то в груповому експертному опитуванні з дотриманням певних методичних вимог відбувається процес об'єктивізації суб'єктивних оцінок. Серед методичних вимог найважливіше значення мають обґрунтований добір експертів, оптимальна організація їх роботи, правильна процедура обробки результатів опитування.

На практиці під час комплектування експертної групи використовують різноманітні критерії. Найважливіший з них — рівень компетентності експертів. Процедури організації роботи експертів бувають очні й заочні, одноразові й багаторазові. Одним з найпоширеніших конкретних методів прогнозування у формі експертного опитування є «інтелектуальна атака», або «колективна генерація ідей». Це — колективне обговорення проблеми, в процесі якого забезпечується взаємний стимулюючий вплив експертів, виникає своєрідна ланцюгова реакція ідей і генерується якісно нова інформація про майбутнє предмета прогнозування. Результатів досягають завдяки конкуренції ідей, самонавчанню під час колективного обговорення групою експертів приблизно однакового наукового і посадового статусів, категоричній забороні критики будь-якої, навіть неконструктивної думки, скрупульозній реєстрації всіх висловлювань. Такі обговорення бувають простими, у формі спонтанної дискусії зі сформульованої проблеми; синектичними (керованими), коли обговорення відбувається за заздалегідь розробленим планом з чітким розподілом ролей між експертами залежно від їх здібностей.

Одним із варіантів синектичної процедури очного колективного опитування експертів є метод «віднесеної оцінки». Його суть — у повторенні кількох циклів дискусії зі з'ясуванням розбіжностей і виробленням на цій основі єдиної думки (консенсусу) в оцінці майбутнього певного явища або процесу. Члени експертної групи, які не пристають до загальної позиції, що склалася внаслідок обговорення, мають право на фіксацію своєї особливої думки в підсумковому документі експертної сесії. Дискусія ведеться згідно з планом і під цілеспрямованим керівництвом головуючого.

Ще одним різновидом очного колективного опитування експертів є «метод комісії», «традиційна дискусія». У процесі звичайного обміну думками кожен учасник дискусії має право підтримувати чи критикувати будь-яку точку зору, виступати безліч разів, змінювати свою точку зору з урахуванням нової інформації. Цей метод ефективний за умови, коли порушена проблема добре відома учасникам обговорення.

У практиці прогнозування широко використовують заочні види опитування експертів. Найпростіший з них — разове анонімне опитування. Метод досить простий, але ефективність його знизька. Найперспективнішим є заочний варіант «методу віднесеної оцінки», або, як його часто називають, «метод Дельфі». В його основі — ідея самонавчання експертів, але вже у процесі заочного опитування протягом проведення кількох турів з гарантією анонімності відповідей, що «роzkовує» респондентів, усуває «тиск авторитетів», забезпечує можливість змінювати свої попередні позиції з урахуванням надходження нової інформації без ризику для власної репутації. Процедура цього методу передбачає заповнення експертами анонімних анкет або залучення безпосередньо до роботи з ЕОМ. Після першого туру опитування експерти знайомляться з узагальненими характеристиками позиції групи. Кожен експерт порівнює свою позицію з позицією більшості, за необхідності може вивчити та обговорити причину свого ймовірного відхилення і в другому турі наблизити свою думку до позиції більшості. У третьому турі нова інформація дає змогу експертові ще раз переглянути свою точку зору, що підвищує надійність прогнозних оцінок. Звичайно, позиції меншості експертів і навіть одиниць також необхідно брати до уваги.

Розвиток комп'ютерної техніки створює сприятливі умови для широкого використання спрощеного варіанта «методу Дельфі» — «Мінідельфі», який дає змогу всю процедуру вироблення прогнозних оцінок провести за кілька днів або навіть годин. Підключитися до цієї роботи завдяки мережним комп'ютерним системам можуть навіть експерти, які перебувають у різних містах країни.

«Дельфійська техніка» дає змогу ускладнювати завдання експертам, сприяє переходу від суто інтуїтивної прогностичної діяльності до логіко-аналітичної, складання прогностичних сценаріїв, матриць, моделей тощо. Техніка проведення процедури забезпечує умови для багатоетапного комплексного прогностичного дослідження. Прикладом може бути одна з американських систем прогнозування ПАТТЕРН.

Обробка результатів опитування експертів орієнтована передусім на одержання характеристик середнього значення. Найчастіше використовують середнє арифметичне експертних даних. Але за великої розкиданості експертних оцінок ефективність середньоарифметичної недостатня. Постає необхідність відсікати випадкові полярні оцінки, що здійснюється, як правило, шляхом поділу систематизованого ряду одержаних оцінок на чотири частини (квартилі), по 25% оцінок у кожній. Загальні висновки роблять на основі другого і третього квартилів, а оцінки першого і четвертого аналізують на предмет мотивів відхилень. Можна також вирахувати медіану (середню величину між другим і третім квартилями), яка поділяє оцінки так, щоб кількість оцінок з більшим і меншим значеннями відносно певної середньої величини були рівними.

Надійний прогноз не завжди збігається з середнім значенням чи думкою більшості. Адже рівень компетентності кожного експерта різний, і це також слід брати до уваги при виробленні остаточних висновків експертного опитування.

Методи опитування населення

Поширення цих методів пов'язане з тим, що в прогнозуванні багатьох соціальних явищ і процесів звичайного респондента можна значною мірою розглядати як своєрідного експерта, який володіє певним соціальним досвідом. Цінність прогнозу опитаного населення прямо пропорційна його обізнаності з предметом прогнозування. Найбільшу прогностичну значущість мають опитування респондентів щодо їх особистого майбутнього або майбутнього їх найближчого соціального оточення.

У практиці прогнозування особливо успішно використовують вивчення ціннісних орієнтацій, які відображають потреби, інтереси, мотиви і установки респондентів. Зважаючи на те, що поведінка людей є виявом їх внутрішніх соціально-психологічних рушійних сил, дослідження ціннісних орієнтацій може надати важливу прогнозовану інформацію про очікуваний і бажаний розвиток соціальних явищ і процесів. Про це свідчать, наприклад, соціологічні дослідження тернопільських соціологів у 1991—1992 рр. на тему «Ставлення населення до фермерства як нового типу сільськогосподарських відносин»; соціологів Дніпропетровського держуніверситету — «Орієнтація сільської молоді на діяльність в умовах формування ринкових відносин», проведене в 1993 р.

Особливо ефективні періодичні опитування населення з урахуванням змін, яких зазнає ситуація. Подібні опитування одних і тих самих груп населення називають моніторингом. Найчастіше це поняття соціологи і політологи застосовують, коли йдеться про спостереження, оцінку та прогноз соціально-політичної ситуації локального, регіонального чи загальнодержавного масштабу. Прикладом останнього є загальнонаціональний соціологічний моніторинг 1992—2000 рр., який реалізовано Інститутом соціології НАН України.

Методи моделювання

У соціальному прогнозуванні застосування математичних методів, у тому числі методів моделювання, обмежене. Це зумовлено складністю об'єкта прогнозування, відсутністю для побудови моделей достовірної інформації про розвиток соціальних процесів у часі, хоча б за кілька десятиліть.

Модель у соціальному прогнозуванні — спрощене математичне уявлення про певний суспільний процес.

Вона може мати вигляд рівняння, таблиці, кривої, набору правил та ін. Найчастіше використовують трендові (екстраполяційні), рідше — факторні (аналітичні) моделі.

Трендові моделі створюють для встановлення конкретного процесу як часового ряду кількісних даних, які можна екстраполювати в майбутнє за математичною формулою, тобто вирахувати кількісний вираз необхідного показника на дату прогнозування. Хоча для прогнозування придатними є багато математичних формул, на практиці прогнозистам доводиться мати справу лише з декількома типами змін, для кожної з яких дібрана відповідна функція.

В основі побудови факторних моделей — виявлення механізму взаємодії різних чинників, залежності одного чи кількох вихідних даних від групи вхідних. При цьому використовують методи статистики, кібернетики, теорії прийняття рішень та ін. Цей вид моделей поки що рідко використовують у вітчизняній соціології.

Тільки недавно почали застосовувати в соціальному прогнозуванні евристичні пошукові різновиди моделювання: імітаційні та ігрові.

Із 70-х років XX ст. у зв'язку з усвідомленням глобальних проблем сучасності для вироблення альтернатив суспільного розвитку почалося широке використання глобального моделювання. Нині опубліковані сотні моделей і модельних комплексів глобального розвитку, які дедалі ширше застосовують в управлінні, процесі прийняття рішень.

Останнім часом ширше використовують сценарний метод прогнозування соціальних явищ і подій, який дає змогу встановити логічну послідовність подій, побачити, як, виходячи з існуючої ситуації, може розвиватися стан об'єкта дослідження у майбутньому. На думку вчених, складні та надскладні системи, до яких належать ненадійний, схильний до самодетермінованої, вільної поведінки, людський чинник, вимагають не стільки прогнозів у власному розумінні слова, скільки сценаріїв розвитку.

Логіка складання соціального прогнозу

Вироблення соціального прогнозу починається з допрогновної діяльності: уточнення цілей і завдань, формулювання робочих гіпотез, визначення методів, структури та організації пошукової роботи. Потім настає період збирання інформації про стан і динаміку розвитку об'єкта дослідження в минулому, даних прогностичного фону (зовнішні чинники, які суттєво впливають на розвиток об'єкта прогнозування: економічні, науково-технічні, екологічні, демографічні, політичні та ін.). На цій основі у процесі використання різних методів здійснюють прогностичний пошук — з'ясування того, що відбудеться, в тому числі, які проблеми виникнуть за збереження існуючих тенденцій розвитку, тобто якщо бездіяльно залишитися у цьому плані сфера управління.

У пошуковому соціальному прогнозуванні з'ясовують не реально очікуваний стан, до якого потрібно буде пристосуватися, а перелік різного рівня проблем, які доведеться вирішувати. Характерним щодо цього є вже згадуваний приклад з'ясування членами Римського клубу на початку 70-х років глобальних проблем, які можуть загрожувати людству в недалекому майбутньому, якщо не звернути на них увагу і не почати завчасно діяти.

Після пошукового етапу настає черга нормативного прогнозу, головне завдання якого — визначення можливих шляхів вирішення виявлених у процесі пошукового прогнозування ймовірних проблем. Значення такої інформації для сфери управління важко переоцінити. Зіставлення даних пошукового та нормативного прогнозів дає змогу виробити рекомендації, зважити можливі наслідки від прийняття чи неприйняття певних управлінських рішень і тим самим підвищити рівень обґрунтованості, об'єктивності, ефективності планів, програм, проектів, поточних управлінських рішень. Прогноз підказує, як краще, економічніше, ефективніше наблизити найбільш імовірне (за певних тенденцій, якщо не вживати ніяких заходів) до найбільш бажаного.

Звичайно, таке значення мають тільки обґрунтовані прогнози. Тому бажано, щоб кожен прогноз був підданий верифікації — з'ясуванню ступеня його відповідності вимогам сучасної науки і практики. Для визначення надійності й точності соціального прогнозу використовують експертні оцінки, повторні або паралельні прогностичні розробки.

В ідеалі технологічне прогнозування може і повинно бути безперервним. Постійний же попит на прогнози сприятиме створенню розгалуженої мережі спеціалізованих прогностичних організацій і компаній, формуванню ринку прогнозів. Державні та приватні фірми, органи управління в розвинутих країнах широко використовують результати прогнозування для обґрунтування економічної, науково-технічної, соціальної політики, перспектив розвитку тих чи інших сфер суспільства. Комплексні, а також галузеві прогнози національних масштабів застосовують нині у більшості країн світу.

<http://textbooks.net.ua/content/view/5383/46/>

<http://www.sociology.kharkov.ua/index.php/ua/component/weblinks/category/135-navchalno-metodichni-kompleksi/178-kafedra-metodov-sotsiologicheskikh-issledovanij>